

**Estudis sobre la història,
la geografia i el patrimoni cultural
de la Ribera del Xúquer**

ESTUDIS COMARCALS

9

Col·lecció dirigida per Manel Pastor

Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer

XVII Assemblea d'Història de la Ribera
(la Pobla Llarga, novembre de 2016)

Edició a cura de Joan Català i Cebrià

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2018

© Dels autors.

© D'aquesta edició Diputació de València. Institució Alfons el Magnànim-Centre
Valencià d'Estudis i d'Investigació, 2018
www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la coberta: Collage-no Diseño Gráfico

I.S.B.N.: 978-84-7822-772-3

Depòsit Legal: V-2778-2018

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Introducció	11
<i>Joan Català i Cebrià</i>	
GEOGRAFIA	
Castelló i les Ènoves, són de la Ribera?	15
<i>Francesc Xavier Martí i Juan</i>	
FONTS DOCUMENTALS	
Aportació bibliogràfica sobre la Ribera, segles XVII-XIX, en una col·lecció privada riberenca	51
<i>Francesc Beltran i López</i>	
HISTÒRIA MEDIEVAL	
Tres qüestions sobre les relacions Xàtiva-Alzira (segles XIII-XIV)	81
<i>Agustí Ventura Conejero</i>	
Les condicions materials d'un hospital medieval: el cas de Santa Llúcia d'Alzira	107
<i>Frederic Aparisi Romero</i>	
Les viles de la Ribera en la Cambra de la Reina (segles XIV i XV).....	129
<i>Lledó Ruíz Domingo</i>	
Les eleccions dels Jurats i del Consell d'Alzira i Xàtiva en 1416: els primers testimonis d'intervencionisme regi d'Alfons el Magnànim	149
<i>Sandra Bernabeu Borja</i>	
Els contractes de menescals en la vila d'Alzira durant la Baixa Edat Mitjana	175
<i>Carmel Ferragud Domingo</i>	
Culto, asistencia y caridad. Las cofradías de la Ribera en el periodo medieval y moderno (siglos XIV-XVI)	197
<i>Juan Martínez Vinat</i>	

HISTÒRIA MODERNA

- L'acta notarial de la Pobla Llarga del 1534..... 219
Josep Lluís Navarro i Sanchis
- La batllia del marquesat de Llombai en temps de don Carles de Borja i Castro (1554 -1570)..... 241
Vicent M. Garés Timor i Vicente Sanz Viñuelas
- El govern de les aigües en la séquia Reial del Xúquer (segles XIII-XIX): aportacions al debat actual sobre la gestió comunitària dels recursos naturals 267
Tomàs Peris Albentosa
- Importància de la sericultura en l'economia de Benimodo en la segona meitat del segle XVIII..... 291
Luis M. Rosado Calatayud
- Els expedients d'amortització de la parròquia de Real, 1740 i 1788... 329
Vicent Jorge Perpiñá
- Doctor Vicent Monzó i Vidal, prevere (Albaida 1739-Carcaixent 1805). Dades biogràfiques 345
Bernat Daràs i Mahiques

HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

- El regadiu, la transformació del secà a Benimodo i la Societat de Regs i Energia de València en els ullals del riu Verd 373
Josep Felip Gadea Fernández
- El barri obrer La Libertad, origen i evolució de l'Asil d'Ancians d'Algemesí..... 399
Maria Júlia Castell Llàcer
- Eduardo Guillar Clarí, maestro laico y racionalista 417
Federico Verdet Gómez
- La labor cultural, social, cultural i política del mestre D. Miguel López Marco en Sollana (1890-1928)..... 441
Juan Lorenzo Benaches Borràs
- El beso de la «cucaracha»: la pandèmia de 1918 en Sueca..... 467
Aida Ferri Riera i Araceli Moreno Coll
- Geografia urbana de la Pobla Llarga durant la Segona República i la Guerra d'Espanya 487
Ferran Pastor Belda i Balbí Josep Serena Pérez

Els riberencs i riberenques als camps d'extermini nazis..... 511
Joaquim Vicent Vidal Martínez i Carles Senso i Vila

HISTÒRIA DE L'ART I PATRIMONI CULTURAL I ARTÍSTIC

**Noves aportacions al coneixement arquitectònic de Sant Miquel
de Corbera: una església de reconquesta atípica.....** 529
Joaquim Briz Dauder

**La casa de l'hort de la Marquesa. Un palau seder a l'horta
del Xúquer.....** 547
Andreu Reig i Fayos

L'empremta de les fonereries industrials de campanes a la Ribera..... 569
Joan Alepuz Chelet

Introducció

Joan Català i Cebrià

Secretari de la XVII Assemblea d'Història de la Ribera

Els dies 18, 19 i 20 de novembre de 2016 es va celebrar a la Casa de Cultura Enric Valor de la Pobla Llarga la XVII Assemblea d'Història de la Ribera, una trobada d'historiadors, investigadors, especialistes universitaris, professionals de l'ensenyament, estudiants i estudiosos, tots amb un objectiu comú, enriquir i divulgar la coneixença del passat de les dos Riberes, l'Alta i la Baixa.

Aquest desinteressat projecte va nàixer a Sueca en 1979 de la mà de una sèrie d'inquiets historiadors que prompte van acordar plasmar-lo l'any següent, en 1980, amb la celebració de la I Assemblea d'Història de la Ribera, un esdeveniment cultural que va tindre gran ressò i repercussió, perquè en 1981 Algemesí va voler sumar-se i refermar aquesta iniciativa amb una notable participació que ha anat augmentant i mantenint-se al llarg de les 17 assemblees celebrades a diferents pobles de la geografia riberenca. Així, han desfilat després els municipis de Carcaixent, l'Alcúdia, Almussafes, Alzira, Sumacàrcer, Cullera, Benifaió, Antella, Corbera, Guadassuar, Llombai, Alginet, Benimodo, Albalat, la Pobla Llarga i, si res ho impedeix, en 2018 tindrà lloc a la Vilanova de Castelló.

Els primers anys es presentaven treballs de temes lliures, però prompte va sorgir la idea de dividir les assemblees en una sessió miscel·lània i una altra sessió monogràfica que abordara un tema específic sobre el qual s'havia d'aprofundir. D'eixa manera s'han tractat qüestions monogràfiques com el regadiu, l'organització del territori, torres i castells, vies de comunicació,

riuades i inundacions, la casa, fires i mercats, l'expulsió dels moriscos, l'organització del treball, la música, la sanitat, i el tema de 2016, que tractava del poblament dispers i les noves poblacions.

Durant les assemblees els ponents ofereixen un xicotet avanç oral del tema elegit, el qual serà ampliat posteriorment quan s'edita el llibre que recull tots els articles presentats durant els tres dies que dura l'encontre, una publicació imprescindible per a difondre les més recents investigacions a professionals i interessats sobre la nostra història, i per a oferir-la també als nostres conciutadans, perquè els historiadors juguem un paper molt important en la societat, transmetre el coneixement de qui érem, com érem i què és allò que hem fet. I tot açò, no sols per a no caure en el mateixos errors del passat, sinó, sobretot, per a que nosaltres els valencians, coneguem un poc més la nostra terra; perquè tot està lligat, l'amor a la terra i la seua coexistència, perquè quan més la coneixes més te l'estimes.

Així doncs, la present publicació –que sols recull els articles miscel·lanis, perquè els monogràfics seran editats en un llibre a part– inclou temes variats i dispers dividits en sis apartats: geografia, fonts documentals, història medieval, història moderna, història contemporània i història de l'art i patrimoni cultural i artístic, uns apartats que ens permeten classificar millor la informació que a cadascú li puga interessar.

Ja en el capítol d'agraïments, donar les gràcies pel seu recolzament en la celebració de la XVII Assemblea d'Història de la Ribera a les institucions públiques següents: el Servei de Publicacions de la Universitat de València, el Vicerectorat de Participació i Projecció de la Universitat de València, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, les Corts Valencianes, el Consell Valencià de Cultura, la Mancomunitat de la Ribera Alta, la Diputació de València i la Institució Alfons el Magnànim; així com a la Fundació Bancaixa per la seua col·laboració i a l'empresa citrícola local de Damián Serena, pel seu suport; sense oblidar, ni molt menys, l'esforç econòmic de l'Ajuntament de la Pobla Llarga i el generós treball *in situ* del seu tinent d'alcalde Ximo Vidal i de la seua regidora de Cultura Sònia Bellver. I per últim, en quant a la publicació d'aquest llibre és just pregonar que no haguera sigut possible sense la imprescindible participació de la Institució Alfons el Magnànim, depenent de la Diputació de València.

GEOGRAFLA

Castelló i les Énoves, són de la Ribera?

Francesc Xavier Martí i Juan

El nostre propòsit és esbrinar per què la subcomarca de Castelló i les Énoves s'ha adscrit a la comarca de la Ribera Alta i preguntar-nos si les divisions territorials o administratives s'han de correspondre amb les divisions comarcals.

Partim del fet que Castelló, Senyera, la Pobla Llarga, Sant Joanet, Manuel, l'Énova i Rafelguaraf constitueixen una unitat indiscutible. Juan Piqueras anomena aquest petit país *Castelló i les Énoves*, rescatant un topònim antic.¹ Fa més de deu anys Joan Català i Vicent Sanchis assenyalaven també la identitat compartida d'aquests pobles atenent a criteris històrics, funcionals i lingüístics, i els anomenaven els pobles de *la Comuna de l'Énova*.² Després del llibre que han dedicat a la subcomarca –ara amb la denominació més encertada de *Castelló i les Énoves*– em sembla que és bastant difícil qüestionar l'existència d'aquesta comunitat.³ A més a més, hi inclouen molt encertadament el

- 1 Juan PIQUERAS HABA: «La Ribera del Xúquer», en Juan PIQUERAS HABA i Jorge HERMOSILLA PLA: *Geografia de les comarques valencianes (IV): Les comarques centrals (II): La Meseta de Requena-Utiel, La Foia de Bunyol, La Ribera del Xúquer*, València, Foro Ediciones, 1995, p. 237. «Les Énoves» ja apareix en un pergami de 1312 (Àbel SOLER: *Manuel: geografia, història, patrimoni*, Manuel, Ajuntament, 2008, p. 15, nota 6).
- 2 Vicent SANCHIS i MARTÍNEZ: «Els morisquets de la Comuna de l'Énova», *La Bellota*, 20, Manuel-l'Énova, 2005, p. 6, nota 2.
- 3 Joan CATALÀ i CEBRIÀ i Vicent SANCHIS i MARTÍNEZ: *La subcomarca de Castelló i les Énoves: geografia, història, evolució vial i toponímia de Manuel, l'Énova, Rafelguaraf, Sant Joanet, Senyera, Castelló i la Pobla Llarga (set pobles situats entre Xàtiva i Alzira que reguen del riu d'Albaida)*, Ajuntaments de Castelló i les Énoves, 2011.

Reialenc o Pinar dels Frares, un enclavament del terme de Xàtiva en terres riberenques.

Abel Soler sol anomenar-la *el Pla de Castelló i d'Énova*,⁴ una denominació que no és encertada del tot, ja que, d'entrada, exclou la muntanya dels seus termes.⁵ En la subcomarca es poden distingir, però, dues parts: una que correspon més o menys al *terminus Castellionis*⁶ del Repartiment del segle XIII –amb Castelló, Senyera i la Pobla– i les Énoves –amb la resta. D'altra banda hi ha una altra unitat geogràfica i històrica formada pels pobles de la vall de Càrcer (Alcàntera, Beneixida, Càrcer i Cotes)⁷ molt vinculada especialment amb Castelló i a la qual ens referirem de tant en tant. Cal recordar que Xàtiva té un altre enclavament a les nostres terres: la Venta de Carbonell, entre Alcàntera, Beneixida i Castelló.

LES DEMARCACIONS HISTÒRIQUES

En les divisions històriques del territori valencià Castelló i les Énoves sempre han caigut a la part situada al sud del Xúquer i separats i desvinculats de la major part dels pobles riberencs. Som pobles de la ribera del Xúquer, però històricament i funcionalment vinculats a Xàtiva. Els vestigis arqueològics del Bronze Valencià, els ibèrics i els romans confirmen aquesta peculiaritat.

En vespres de la conquesta Castelló i les Énoves formaven part de Xarc al-Àndalus, l'Orient de la península. Amb els almohades (segona meitat del segle XII) s'inclouen a l'àmal o districte de Xàtiva. Guichard i altres van proposar l'existència del terme o districte castral (*hispn*) de Castelló,⁸ que inclouria més o menys els termes actuals de Castelló i les Énoves. El terme propi de Castelló limitava al nord amb el d'Alzira, al sud amb el de Xàtiva, a l'oest amb el de Sumacàrcer i a l'est amb el de la Vall d'Alfandec o Vall digna. Els castells més pròxims eren els de Càrcer, Xàtiva i Alzira. El

4 Abel SOLER: *Manuel...*, p. 14 i ss.

5 Quant al *Pla de Castelló*, vegeu la meua comunicació: «Unes notes sobre la toponímia de Castelló (Ribera Alta)», en el *II Congrés-Convengo d'Onomàstica de la Mediterrània*, celebrat a València en 2016, les actes del qual es troben en premsa.

6 *Ibidem*.

7 Piqueras hi inclou també Antella, Gavarda, Sumacàrcer i Sellent.

8 Josepa CORTÉS ET ALII: «Les alqueries de la Ribera: assaig d'identificació i localització», en *I Assemblea d'Història de la Ribera: Economia agrària i història local*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1981, pp. 209-262.

terme de Castelló tenia uns 80 o 85 km², és a dir, una extensió prou gran i semblant a altres (Corbera 66 km, Rugat 63 km, Penàguila 97 km). Aquesta unitat geogràfica es va consolidar gràcies a la intervenció humana, ja que en època àrab es van fer derivar dues séquies per a regar les seues terres: la séquia d'Algirós i la séquia de Castelló –o de l'Énova o Comuna. Aquest *hisn* tenia, sens dubte, dos centres ordenadors del territori, Castelló i l'Énova, que continuaren exercint la seua funció amb la colonització feudal.⁹ L'antiga Via Augusta o carretera de Xàtiva separava els districtes respectius.¹⁰

Després de la capitulació de la ciutat de València (1238) s'estableix la frontera meridional entre cristians i sarraïns al riu Xúquer. Després de conquerida Xàtiva el rei Jaume I li assenyala terme el 18 d'agost de 1250. Castelló i l'Énova són incorporats no solament com uns llocs del terme general, sinó també del particular i s'esmenten expressament en el document:

Damus etiam, concedimus, et incorporamus per terminos ville Xative vobis, universis populatoribus et habitatoribus eiusdem ville, presentibus et futuris imperpetuum, Enovam et Castillionem, cum terminis eorundem, sicut dividunt cum termino Algazira [...].¹¹

Des del 1307 fins al 1707 els pobles de Castelló i les Énoves formen part de la *Sotsgovernació dellà lo Xúquer*, és a dir, de Xàtiva, la qual s'inclou dins de la governació de València. El límit septentrional era el riu Xúquer, però Carcaixent era del terme d'Alzira i, per tant, de la governació de València. Antella, encara que situada al nord del riu, era del terme de Xàtiva i, per tant, de la seua governació. La Pobra Llarga va ser fundada l'any 1317 entre els termes d'Alzira i de Xàtiva, però va caure sota la jurisdicció suprema d'Alzira fins a l'any 1646 en què passà al terme general de Carcaixent. Aquest lloc, en convertir-se en municipi independent quedarà com a part de la governació de Xàtiva i amb ell arrossegà Cogullada i la Pobra.¹²

9 En el *Llibre del Repartiment* es distingeixen clarament les donacions fetes *in termino Castellionis*, de les fetes *in termino de Enova*.

10 Joan CATALÀ I CEBRIÀ: «Los testimonios medievales en la zona», en Rosa ALBIACH DESCALS i José Luis de MADARIA, (coords.): *La villa de Cornelius (L'Énova, Valencia)*, València, ADIF-Ministerio de Fomento, 2006, p. 131.

11 *Jaume I confirma el poblament i repartiment del terme general de Xàtiva, i atorga als seus habitants la celebració de fira i mercat*. ACA, Cancelleria Reial, Reg. 215, ff. 245v/246r. (Lleida 1250, agost 18). Còpia de començament del segle XIV. Editat en ENRÍC GUINOT RODRÍGUEZ: *Les cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, pp. 222-224.

12 Josep Lluís NAVARRO I SANCHIS: *La Pobra Llarga: introducció a la seua història*, la Pobra Llarga, Ajuntament, 2003, p. 286 i ss.

Després de la Guerra de Successió s'imposa una partició del Regne de València en tretze governacions, considerada com la més irracional entre les històriques. La subdivisió de l'antiga governació de Xàtiva en sis governacions pot considerar-se com un càstig a la ciutat rebel. El corregiment o governació borbònica de Xàtiva incloïa Castelló i les Énoves, entre altres. La Vall de Càrcer, Sumacàrcer i Sallent s'assignen a la de Montesa.

A banda d'altres divisions provincials efímeres existents entre 1789 i 1822 cal parlar de la promulgada durant el Trienni Liberal, molt ajustada a raó. En la seua elaboració va col·laborar el diputat xatívi Villanueva. Entre 1822 i 1823 hi hagué una província de Xàtiva que recordava l'antiga governació foral, i els pobles de Castelló i les Énoves en formaven part. L'actual divisió provincial data de 1833; des d'aleshores el riu Xúquer va deixar de ser un límit i l'antiga governació de Xàtiva es repartia entre les províncies de València i d'Alacant.

ELS PARTITS JUDICIALS

La divisió provincial va anar acompanyada d'una divisió en partits judicials que va separar artificialment els pobles de la nostra subcomarca. Des del 21 d'abril de 1834 Castelló va formar part del partit judicial d'Alberic juntament amb Alcàntera, Antella, Beneixida, Càrcer, Cotes, Gavarda, la Pobra, Sant Joanet, Senyera, Sumacàrcer i altres. Del partit judicial de Xàtiva eren l'Énova, Manuel i Rafelguaraf.¹³ Aquesta divisió no respectava les demarcacions històriques, però tampoc s'ajustava a les comarques «naturals». L'antiga governació de Xàtiva quedava molt desdibuixada en els seus límits septentrionals, ja que la Vall de Càrcer, Castelló, la Pobra, Sant Joanet i Senyera tenien com a cap de partit un poble situat a l'altra banda del Xúquer.

La divisió en partits judicials va beneficiar els caps de partit, que esdevenien petites capitals administratives i punts clau per a l'ordenació del territori. Els partits judicials esdevingueren, a més a més, la base territorial

13 *Subdivisión en partidos judiciales de la Nueva División Territorial de la península e islas adyacentes aprobada por S. M. en el real decreto de 21 de abril de 1834*, Madrid, Imprenta Real, 1834, pp. 229-232.

per a altres divisions administratives, com les electorals,¹⁴ les notarials,¹⁵ les sanitàries i les diocesanes.

El partit judicial d'Alberic, però, va ser bastant inestable i es va suprimir en diverses ocasions. L'1 de juliol de 1867 se suprimeix per primera vegada i, per tant, els municipis de Castelló, la Pobla, Sant Joan i Senyera s'agreguen al de Xàtiva.¹⁶ Per reial decret de 12 de febrer de 1872 es restableix el jutjat de primera instància d'Alberic amb la categoria d'entrada i amb la mateixa demarcació que tenia quan fou suprimit.¹⁷ Segons el cronista Martí Soro, Castelló torna al partit judicial de Xàtiva l'any 1878 i l'any següent una altra vegada al d'Alberic, però no tenim constància documental d'aquests canvis efimers.

Per reial decret de 16 de juliol de 1892 torna a suprimir-se el jutjat d'entrada d'Alberic. El cessament comença el 30 de juliol. Mentrestant l'Audiència Territorial de València havia de fer una divisió territorial entre els jutjats que subsistiren, fins a la resolució definitiva del Ministeri de Gràcia i Justícia.¹⁸ Per això, i també segons Martí Soro, el 10 de setembre de 1892 l'Ajuntament de Castelló dirigeix una instància al Ministeri de Justícia on sol·licita l'agregació al partit de Xàtiva,¹⁹ la qual cosa indica que als de Castelló no els agradava la vinculació amb Alzira. Desconec la resolució provisional, però cal suposar que Castelló, la Pobla, Sant Joanet i Senyera van ser agregats a Alzira. I segurament no hi hagué resolució definitiva, perquè el 19 d'octubre de 1896 es restableix el jutjat de primera instància d'Alberic amb el mateix territori que tenia en 1892.²⁰

Una nota biogràfica sobre el pintor castellanenc Albert Pla Rubio que apareix en una revista de 1904 diu que «nació en Villanueva de Castellón,

14 Tant per a elegir diputats a Corts com diputats provincials. Així, per exemple, La convocatòria de l'any 1843 mana a les diputacions «rectificar los distritos en la parte que sea precisa para acomodarlos a la división judicial en partidos» (*Gaceta de Madrid*, 3263, 1843, agost 28, p. 1).

15 Segons la *Ley del Notariado* de 28 de maig de 1862, cada partit judicial constitueix un districte de Notariat (*Gaceta de Madrid*, 149, 1862, maig 29, p. 1). Em sembla, però, que abans també devia ser així en la pràctica.

16 *Real decreto de 27 de junio de 1867, acordando la supresión de los Juzgados que se expresan* (*Gaceta de Madrid*, 179, 1867, juny 28, p. 1).

17 *Decreto restableciendo los Juzgados de primera instancia que se expresan* (*Gaceta de Madrid*, 46, 1872, febrer 15, p. 483).

18 *Real decreto reorganizando los Tribunales y Juzgados...* (*Gaceta de Madrid*, 202, 1892, juliol 20, p. 277 i ss.).

19 José MARTÍ SORO: *Historia de Villanueva de Castellón*, Villanueva de Castellón, Ayuntamiento, 1987², p. 587.

20 *Real decreto restableciendo el Juzgado de primera instancia de Alberique (Valencia)* (*Gaceta de Madrid*, 294, 1896, octubre 20, p. 217). Començarà a funcionar l'1 de novembre.

partido de Játiva».²¹ No sé si ací «partido» vol dir «partido judicial» o té un sentit més genèric. En tot cas és molt significatiu que encara en el segle xx es parle de Xàtiva com a referent per a situar Castelló.

Hi ha un projecte de demarcació judicial de la província de València de 1927 en el qual se suprimia de nou el jutjat d'Alberic i s'agregava al d'Alzira, llevat de Benifairó i Simat.²²

Per ordre de 24 de març de 1945 el partit judicial d'Alberic es divideix en dos jutjats comarcals; el de Castelló comprenia: Alcàntera, Beneixida, Càrcer, Castelló, Cotes, la Pobla, Sant Joanet, Senyera i Sumacàrcer; i el d'Alberic: Alberic, Antella, Benimuslem, Gavarda, Massalavés i Tous. L'Énova, Manuel i Rafelguaraf continuaven en el partit judicial de Xàtiva. Per ordre de 30 de setembre de 1954 Castelló deixa de ser la seu d'un jutjat comarcal.

El decret d'11 de novembre de 1965 que modificava la demarcació judicial manava que de forma successiva i a mesura que quedaren vacants els Jutjats de Primera Instància i Instrucció d'Alberic i Énguera els seus partits judicials s'integrarien en el de Xàtiva. Però l'ordre de 7 de desembre de 1971 que s'emetia en compliment del decret anterior suprimia, efectivament, el jutjat d'Alberic però el distribuïa entre Xàtiva i Alzira. De tal manera que novament Castelló, la Pobla, Sant Joanet i Senyera tornaven al partit d'Alzira, dins del districte de Carcaixent. Paradoxalment Alberic s'integrava al partit de Xàtiva com a jutjat de districte del qual depenien Antella, Gavarda, Sumacàrcer, Tous i els pobles de la Vall de Càrcer.²³

Per últim, la Llei de Demarcació i de Planta Judicial de 1988 inclou també en el partit judicial núm. 8 (Alzira) els municipis de l'Énova, Manuel i Rafelguaraf i l'anterior jutjat de districte d'Alberic. Aquesta última divisió judicial es va ajustar a la difosa divisió comarcal de J. Soler, amb la pressió política dels partits i sindicats.

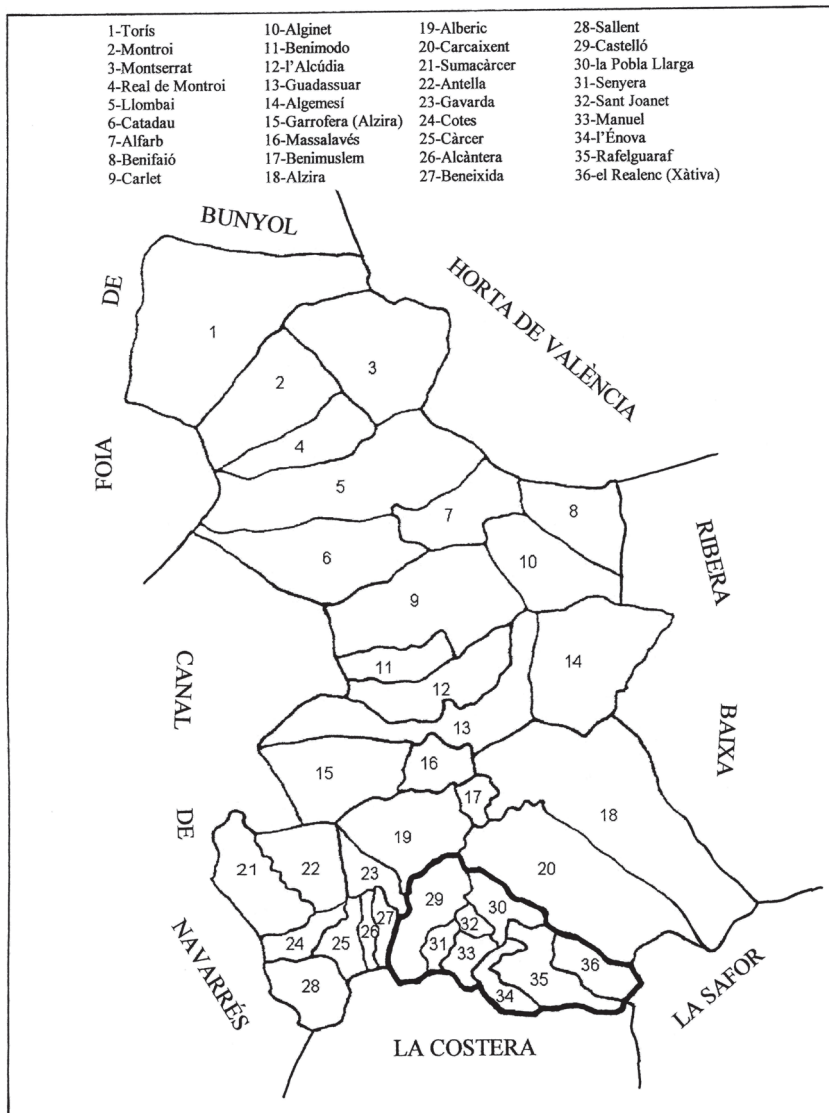
DELS PARTITS SANITARIS A LES ZONES DE SALUT

Les demarcacions sanitàries del segle XIX i XX també van estretament lligades als partits judicials. Els partits sanitaris coincidien amb els partits

21 Francisco CASANOVAS: «Alberto Pla y Rubio», *Álbum salón*, Barcelona 1904, gener 1, p. 198.

22 *Gaceta de Madrid*, 98, 1927, abril 8, pp. 220-226.

23 J. F. HERRERO i PIQUERES: *La Justicia: organización a la Ribera*, Algemesí, Ajuntament, 1986, fullat de 24 pàgines. s.p.

Mapa de la Ribera Alta dividida en termes municipals. En línia més grossa la subcomarca de Castelló i les Ènoves, números del 29 al 36 (Joan CATALÀ i CEBRIÀ i VICENT SANCHIS i MARTÍNEZ, *La subcomarca de Castelló i les Ènoves...*, p. 12).

judicials i cada partit judicial havia de tindre tres subdelegats de sanitat: un de medicina, un de farmàcia i un de veterinària.

A partir de l'últim quart del segle xx hi ha una reforma del mapa sanitari que acaba amb l'antiga divisió en partits mèdics. Pel decret 42/1986, de 21 de març i per la Llei 8/1987 del govern valencià es fixen els criteris per a la delimitació de les àrees de salut:

En su delimitación deben tenerse en cuenta factores geográficos, socio-económicos, demográficos, laborales, epidemiológicos, culturales, climatológicos, de vías y medios de comunicación así como de las instalaciones sanitarias existentes.²⁴

L'ordre de 2 de maig de 1986, de la Conselleria de Sanitat i Consum, delimita les zones i àrees de Salut de la Comunitat Valenciana. La nova zonificació no solament substitueix els partits mèdics, sinó també els partits farmacèutics i veterinaris. S'estableixen 23 àrees de salut. Els nostres pobles formen part de l'àrea 16,²⁵ que es distribueix així:

Àrea 16

Zona de salut 6	Zona de salut 11	Zona de salut 16	Zona de salut 17
Alcàntera de Xúquer	L'Ènova	La Pobla Llarga	Senyera
Beneixida	Manuel	San Juan de Ènova	Vila-nova de Castelló
Càrcer	Rafelguaraf		
Sumacàrcer			

Pel decret 122/88, de 29 de juliol es fixen 24 districtes sanitaris per a l'Atenció especialitzada, molt semblants a les àrees de salut. Des d'aleshores el nostre hospital de referència és el Lluís Alcanyís de Xàtiva. Des de 1993 els nostres pobles formen part de l'àrea 13,²⁶ que es distribueix així:

24 *Guía de Servicios de Salud de la Conselleria de Sanidad y Consumo de la Generalitat Valenciana*, València, Conselleria de Sanitat i Consum, 1989, p. 45.

25 *Tipificación básica de las áreas y zonas de salud en la Comunidad Valenciana*, València, Conselleria de Sanitat i Consum, 1987, p. 133.

26 Ordre de 27 de desembre de 1993, de la Conselleria de Sanitat i Consum, per la qual delimita el mapa sanitari de la Comunitat Valenciana (*DOG*, 2175, 1993, desembre 30, pp. 13.690-13.707).

Àrea 13		
Zona de salut 6	Zona de salut 10	Zona de salut 15
Alcàntera de Xúquer	L'Ènova	San Juan de Ènova
Beneixida	Manuel	Senyera
Càrcer	La Pobra Llarga	Villanueva de Castellón
Cotes	Rafelguaraf	
Sellent		
Sumacàrcer		

Distribució confirmada l'any 2007²⁷ i l'any 2008,²⁸ encara que ara l'àrea s'anomena departament de Xàtiva-Ontinyent.

LES DEMARCACIONS TRIBUTÀRIES

El terme particular de Xàtiva de l'època foral es dividia en quaters a efectes de contribució. Castelló, l'Ènova, Benigànim i l'Olleria eren els caps de quarter o batlia menor. La batlia de Castelló incloïa la Vall de Càrcer: «Item, la batlia de Castelló i de Carçre a'n Pere Sanç, veí d'Algezira per 1.720 sous».²⁹ El quarter de les Ènoves estava format pels actuals llocs de l'Ènova, Manuel, Sant Joan, la meitat de la Pobra i Rafelguaraf. En el cens de les Corts

27 Decret 224/2007, de 16 de novembre, del Consell, pel qual aprova el Mapa Sanitari de la Comunitat Valenciana i regula el procediment per a modificar-lo (docv, núm. 5643, 2007, novembre 20, pp. 42.830-42.926).

28 Resolució d'11 d'abril de 2008, del conseller de Sanitat, per la qual s'actualitza el Mapa Sanitari de la Comunitat Valenciana i es publica un nou annex que substitueix i anul·la el que estava vigent (docv, núm. 5767, 2008, maig 21, pp. 63.003-63.090).

29 ACA, Cancelleria vària, caixa 420 (1326). Citat en Agustí VENTURA CONEJERO: «La concessió de drets de la rectoria de Castelló de Xàtiva a Pere Boil en 1385 i processos del vicari episcopal de la Governació de Xàtiva referents al sud de la Ribera durant el segle XVI», en Salvador VERCHER LLETÍ (ed.): *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera*, Corbera, Ajuntament, 2008, p. 25.

de Montsó de l'any 1510 el quarter de l'Énova estava format per l'Énova, el Tossalet, Rafelguaraf, Berfull, Sanç, l'Abat, Torreta, Faldeta i Manuel; mentre que el de Castelló estava format per Castelló, el Ràfol i Beneixides. Així funcionen les coses fins que l'Olleria esdevé independent l'any 1583 i Castelló en 1587. «A partir de la dècada del 1590, els nous caps de quarter de la ciutat reial serien Benigànim, l'Énova, Beneixida-el Ràfol (poblats moriscs, en lloc de Castelló) i Aiolo de Malferit (poblat morisc)».³⁰

En temps més recents trobem que l'any 1835 hi havia administracions subalternes d'Hisenda a Alzira, a Xàtiva i a les salines de Manuel. Amb el temps les demarcacions tributàries també s'ajusten als partits judicials. De 1920 és una divisió de la província de València a efectes tributaris en 23 zones,³¹ entre les quals hi havia la d'Alberic i la de Manuel amb la següent distribució de municipis: la zona d'Alberic inclou Castelló, la Pobla, Sant Joanet i Senyera, entre altres; la de Manuel inclou l'Énova, Manuel i Rafelguaraf, entre altres.³²

L'ordre de 14 de novembre de 1979 crea l'administració d'Hisenda de Xàtiva i determina que comprenga l'àrea de les zones recaptatòries d'Alzira, Énguera i Xàtiva.³³ Per ordre de 12 d'abril de 1984 s'estableix que l'Administració d'Hisenda de Xàtiva incloga les zones recaptatòries de Xàtiva i Ontinyent; i la d'Alzira, només la zona d'Alzira.³⁴ L'ordre de 12 d'agost de 1985 reorganitza l'administració d'Hisenda i crea 204 administracions territorials, entre elles la de Xàtiva. L'oficina s'obrí el 13 d'octubre del mateix any i el seu àmbit territorial abraça tots els municipis de Castelló i les Énoves. Des de 1992 les Administracions d'Hisenda esdevenen Administracions de l'Agència Estatal de l'Administració Tributària, però la de Xàtiva és el seu àmbit territorial.³⁵ L'any 1998 l'Agència Estatal d'Administració

30 Abel SOLER: *Aiolo de Malferit: geografia, història, patrimoni*, Aiolo de Malferit, Ajuntament, 2011, p. 14. Per al final del segle XVIII vegeu Vicent SANCHIS MARTÍNEZ: *Introducció a la història de Rafelguaraf, el Tossalet i Berfull*, Rafelguaraf, Ajuntament, 1995, p. 179.

31 *Real orden disponiendo que, con excepción del terreno de los partidos judiciales de la capital, se divida la provincia de Valencia, para los efectos recaudatorios, en 23 zonas que se denominarán en la forma que se publica (Gaceta de Madrid, núm. 87, 1920, 27 de març, pp. 114 i ss.)*.

32 L'any 1931 se suprimeixen huit subdelegacions d'Hisenda a la província de València, però desconec des de quan eren vigents.

33 *Orden de 14 de noviembre de 1979 por la que se establecen 20 administraciones de Hacienda (BOE, núm. 274, 1979, 15 de novembre, pp. 26.393 i ss.)*.

34 *Orden de 12 de abril de 1984 por la que se establecen Administraciones de Hacienda en la Delegación de Hacienda Especial de Valencia (BOE, núm. 97, 1984, 23 de març, pp. 11.151)*.

35 M. Vicenta PERALES: «Algunes notes sobre l'administració tributària: l'administració tributària de Xàtiva», *Cendres de juny*, 2 (1995), Xàtiva, Institut d'Estudis Germans Villanueva, pp. 81-84.